

“Geçmiş”ten Gelen, Bugüne Direnen: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Bizans Mirasının Yerli Uzmanları, İstanbullu Rumlar

Firuzan Melike Sümertaş

Giriş

İstanbul’u İstanbul yapan çok önemli özelliklerinden biri de tarihin iki büyük İmparatorluğu’na birden başkentlik yapmış olmasıdır. İki ayrı imparatorluk geleneğinin de izlerini halen bünyesinde barındıran kentin geçmişine yönelik araştırmaların, bu geleneklerden ikincisine yani zamansal olarak daha yakın olan Osmanlı İmparatorluğu katmanına karşı ilgi olarak daha cömert davranır iken, ilkinin, yani Bizans dokusunu biraz geride bıraktığını söylemek sanıyorum pek de yanlış olmayacak. Özellikle son on yıllarda yaptığı büyük sıçramaya rağmen Bizans İstanbul’u çalışmalarının hala Osmanlı dönemi eserleri ile karşılaştırıldığında oldukça geriden geldiğini söyleyebiliriz. Burada amaçlanan tabii ki elma ile armutu kıyaslamak değil, ancak bu farklılığın nedenleri konusunda anlamaya çalışırken biraz da hafızamızı tazelemek ve Osmanlı’dan Cumhuriyete, ya da çok-milletli imparatorluktan ulus devletine geçişte yaşanan dönüşümlerin bu durum üzerindeki etkisini anlamaya çalışmaktır.

Oysa ki kent tarihi araştırmalarının birer gözlem ve kaynak araştırması olarak çalışıldığı ve Eskiçağ’a odaklanan “antiquarian” literatürün dönüşüp arkeoloji, sanat ve mimarlık tarihi gibi bilim alanlarının gelişmesine kaynaklık ettiği uzun on dokuzuncu yüzyılda, İstanbul tarihi üzerine çalışmaların hatırı sayılır bir kısmını da Bizans devri eserleri üzerine yapılan çalışmalar oluşturuyordu.¹ Avrupa’da daha Aydınlanma çağıının Bizans İmparatorluğu tarihini hor gören tavrı değişmeye devam ederken, İstanbul’da araştırmacılar Bizans devri eserlerini yerinde inceliyor, araştırmalar, belgelemeler yapıyor, bu araştırmaları önce sunum sonra da basılı metin olarak başka araştırmacılarla paylaşıyordu.

Yirminci yüzyıl’ın ilk çeyreğine gelindiğinde, İstanbul gerek yerli ve yabancı ilim cemiyetleri gerekse *Âsâr-ı Atika* Müzesi’nin yürüttüğü kazı ve yayın çalışmaları ile Bizans araştırmalarının önemli merkezilerinden birini oluşturuyordu.² Lakin çok değil sadece birkaç on

yıl sonra, bizzat devlet yöneticileri tarafından Türkiye’de bir Bizans araştırmaları enstitüsü yokluğu şikâyet konusu haline gelecek, çözüm “yerli” araştırmacı bulunamadığı için dışarıdan hoca getirilmesi yoluyla sağlanacaktı. Koray Durak’ın Steven Runciman’ın kendi anılarından aktardığına göre, 1942 yılında Türkiye’de bir Bizans Çalışmaları Enstitüsü yokluğuna çare arayan İsmet İnönü’ye British Council tarafından önerilen isim Runciman’ın kendisi olacaktı.³

Zamansal olarak bakıldığında söz konusu kırılmanın, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecine denk geldiğini fark etmek şaşırtıcı değil elbette. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran ve Osmanlı İmparatorluğu devrini kapatıp, yeni bir Cumhuriyet yönetimi kurulması ile sonuçlanan savaşların yarattığı yıkıma, ulus-devlete geçişte ekonomik ve toplumsal homojenleşme arayışı eklendiğinde ortaya çıkan kültürel kırılma kendisini Bizans çalışmaları üzerinde de göstermekteydi. Özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında, Yunan Bağımsızlık Savaşı’ndan beri süre gelen ve iki toplumda birbirine karşı gelişen milliyetçilik, 1922’de Yunanistan’ın Anadolu’ya asker çıkartması ile zirveye varacaktı. Murat Ergin, tüm bunlara ek olarak Türk araştırmacıların da milliyetçi Yunan tezlerine tepki olarak Antik Yunan ve Bizans dönemi araştırmalarına epey bir süre mesafeli kaldıklarını yazmaktadır.⁴ Yıkıcı savaş koşullarının hemen ardından 1920lerin sonuna doğru Türk ve Yunan hükümetleri arasında yaşanan yakınlaşma da yaraların sarılmasını kolaylaştırmayacaktı.⁵

Bizans Çalışmaları

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul’da Bizans çalışmalarının ilk ivmelenmesi İstanbullu Rum entelektüellerin araştırmaları ile olmuştu. Hem “yerli” hem de “Romalı” olarak Bizans dokusu ile kurdukları ilişki, Yunanca bilgileri sayesinde Bizans devri kaynaklarına erişimleri, İstanbul’da bulunmaları sayesinde mevcut eserleri ya da kalıntıları yakından göz-

leyebilmeleri artan *antiquarian* (eskiçağ araştırmaları odaklı) çalışmalarının da etkisi ile birleşince özellikle yüzyılın ikinci yarısı artan bir araştırma kapasitesine sahne olmuştu. Avrupalı araştırmacıların yükselen ilgisi ile de birleştiğinde kurumsallaşmaya başlayan bir Bizans çalışmaları alanından bahsetmek olası hale gelmişti. Özellikle *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyyesi* (Yunanca ismi ile *Sillogos*) etrafında toplanan Aleksandır Paspatis, Andreas Mordtman, Philip Anton Dethier gibi araştırmacılar Kara Surları'nın belgelenmesinden, epigrafik yazıtların incelenmesine kadar önemli araştırmalara imza atmışlardı. 1861 yılında kurulmuş olan *Sillogos*, İstanbul'da "yerel" Bizans çalışmalarının gelişmesi açısından önemli katkılar yapmış bir cemiyet olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuştu. Bu dönemde kentin Bizans dokusunu araştırmak üzere gelen Avrupalı araştırmacıların pek çoğunun da yolu *Sillogos*'un toplantılarından geçiyordu.

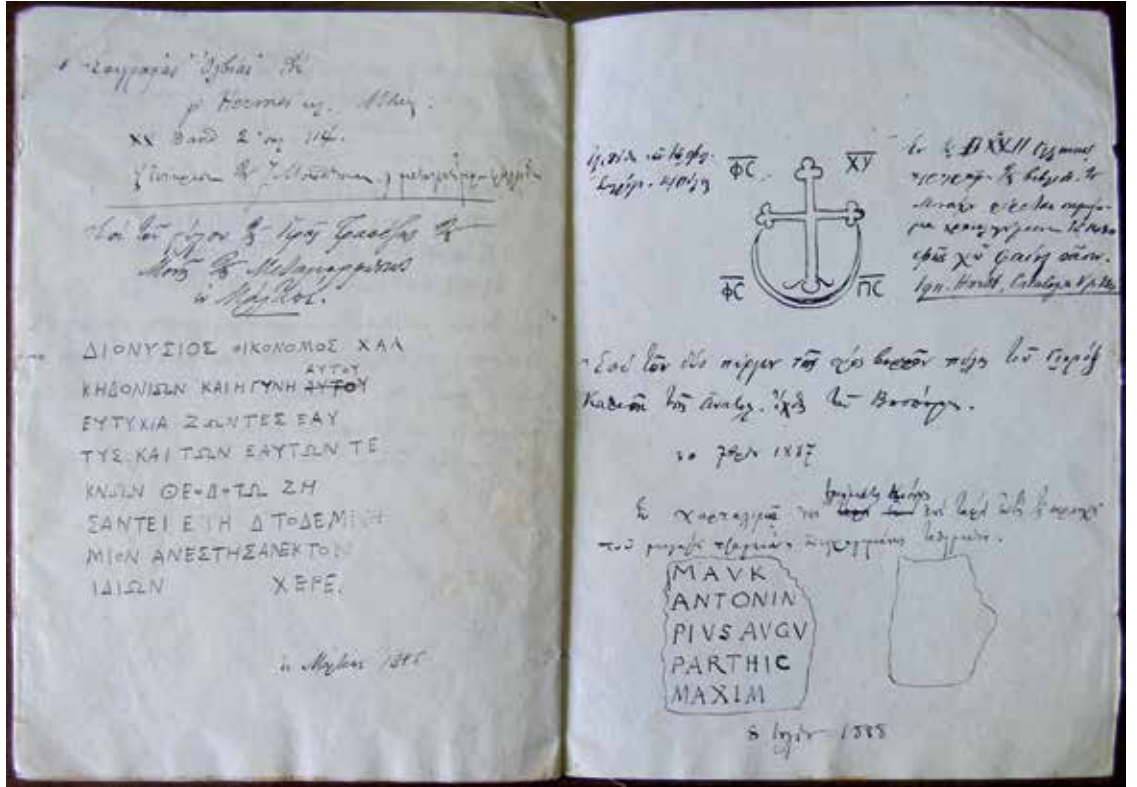
Ancak yukarıda bahsettiğim, imparatorluğun son döneminde hem Rum hem Türk cemaatin özellikle aydınları arasında yükselen milliyetçilik, ulus-devletin inşasında yaşanan toplumsal ve kültürel çeşitliliği yıkıcı süreçlerin bir yansıması olarak yaşadığımız kültürel çölleşme İstanbul'un özellikle geç on dokuzuncu yüzyılda kültürel ve entelektüel ortamının ayrılmaz parçaları olan Rum aydınlarının kenti geri dönmek üzere terk etmelerine ya da dönüşlerine izin verilmeyerek kentten uzaklaşmalarına yol açtı.⁶ Yaygın olarak bilindiği üzere Türkiye ve Yunanistan halklarının karşılıklı zorunlu göçünü kapsayan ve Lozan Antlaşması çerçevesinde yasal olarak sınırları çizilen nüfus mübadelesi İstanbul'u kapsam dışı bırakmıştı. Ancak mübadeleye giden yolu döşeyen, yukarıda bahsettiğim pek çok adım sonucu özellikle Rum aydınlarının önemli bir kısmının Yunanistan'a ya da başka ülkelere göçü ile sonuçlanan bir süreç ortaya çıkmıştı. Bu da üretimlerde azalmaya, birikmeye başlamış olan bireysel ve kurumsal çalışmaların kaybolmasına, arşivlerin dağılması, kütüphanelere el konulması yoluyla erişimlerinin dolaylanmasına yol açtı. Dağılan entelektüel "ağları" nı oluşturan araştırmacıların pek çoğu giderken kendi kültürel sermayelerini birlikte götürdükleri gibi, yılların birikimi kütüphaneleri ve arşivlerini de İstanbul'da bırakmayacaklardı. Onların götüremedikleri ise, aile mensupları tarafından teslim edilecekti.

Kültürel birikimdeki bu çözülme Bizans çalışmaları alanında önemli sayılabilecek birkaç örnek isim üzerinde gözlemlemek mümkün: Örneklerden ilki son dönem *Sillogos* üyesi, Bizans araştırmacısı Xenefon Sideridis (*Resim 1*). Özellikle *Sillogos*'un son yıllarında yürüttüğü Bizans araştırmaları ve yayınladığı makaleleri ile tanınan *Sideridis*, 1851'de Üsküdar'da doğmuştur. Varlıklı bir aileye mensup olmasına rağmen, babasının işlerinin bozulması nedeniyle fakir bir çocukluk geçirmiş, üniversite derecesi alamamıştır. 1880 yılında *Sillogos* üyesi olan *Sideridis*, özellikle cemiyetin son dönemlerinde yirminin üzerine önemli araştırma makalesi yayınlamıştır. Pammakaristos Manastırı, Kız Kulesi, Galata Ayazmaları, Heybeliada Theotokos Manastırı, Büyük Saray ve Hipodrom bölgesi üzerine yazdığı alanlar içinde yer almaktaydı.⁷

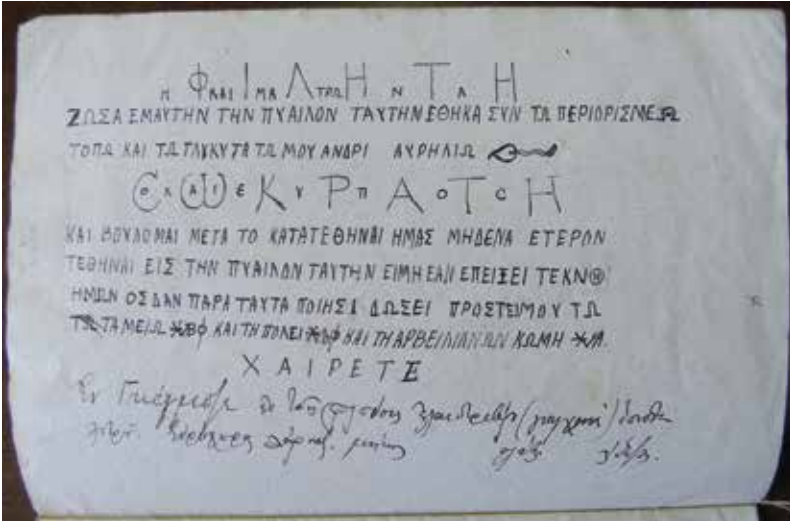
Her ne kadar *Sideridis* İstanbul'da ölmüş olsa da, muhtemelen, Atina Akademisi'ne fahri üye olarak ilan edilmesi nedeniyle ailesi arşivini Atina'ya götürme ihtiyacı hissetmişti. Ayrıca, *Sideridis*'in de üyesi olduğu *Sillogos*'un kütüphanesi ve binasına genç cumhuriyet yönetimi tarafından Yunan askeri kuvvetleri ile işbirliği içinde olmak, dönemin başbakanı Eleftherios Venizelos'u onursal başkan ilan etmek gibi faaliyetlerinden ötürü el koymuştur.⁸ Bu da Rum aydınlarının kendi arşivleri için de benzer bir müsadere korkusu yaşamalarına neden olmuş olabilir. Başka bir ihtimalle kitaplar ve arşiv hakkında gerekli bilgiye sahip uygun bir araştırma

Resim 1. Xenefon Sideridis, Stathi, Pinelopi "X. Sideridis ve Onun Özel Memleketi" İstanbul Prosopografisi, 19-20. Yüzyıllar, (Atina 2005), s. 140.

Resim 2. Xenefon Sideridis, taslak çizimler, Atina Akademisi Arşivi.

Resim 3. Xenefon Sideridis, taslak çizimler, Atina Akademisi Arşivi.

kütüphanesi veya kurumunun o sırada İstanbul'da bulunmaması ile de ilgili olabilir.

Sideridis'in çalışma taslaklarını içeren arşiv bugün Atina Akademisi arşivinde yer almaktadır.⁹ Koleksiyonda, Avrupa'nın farklı kütüphanelerinden birçok farklı el yazması kodeksinden alınan notlar, İstanbul'un belirli anıtları, yerleri ve mahalleleri ile Nicea, Nicomedia, Bithynia gibi diğer yakın Bizans yerleşimleri üzerine çalışmaları, gazete klipleri, kartpostallar, çizimler ve çeşitli eskizler bulunuyor. (Resim 2-3). Ayrıca Sillogos'a ait yazışmaların da yer aldığı arşiv bize, "Sillogos arşivi de bugün elimizde olsa nasıl bir kapsamı olurdu" sorusuna bir nevi cevap oluyor.

Atina Akademisi'nin arşivinde, Sideridis'in eserleri ile aynı dolapta bir başka İstanbullu

Bizans araştırmacısının daha arşivine rastlamak mümkün: Miltiadis Isaac Nomidis. Pek çoğunun Galata Surları haritası denildiğinde aklına ilk gelen çizimlerden olan meşhur Nomidis & Schneider haritasının müelliflerinden biri olan tanınan Nomidis.

1884 yılında İstanbul'da doğan Miltiadis Isaac Nomidis, önce Fener'de, Milletin Büyük Okulu olarak da bilinen, bugünkü adı ile Fener Rum Lisesi'nde, ardından St. Benoit Lisesi'nde öğrenim görür. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde, Uğur Guraçar'ın¹⁰ kendisi hakkında yazdığı maddeden Nomidis ailesinin kereste ticareti ile uğraştığını, ancak imparatorluk devrinde Rus tabiyetine geçen ailenin cumhuriyet döneminde Türk vatandaşlığına dönmesine izin verilmemesi üzerine, bir süre sonra mallarına el koyulan diğer Ruslar¹¹ gibi ticaretten çekilmek zorunda kaldığını okuyoruz.¹² Bundan sonrasında Nomidis kendisini kitaplara ve araştırmalara adanarak, İstanbul'un meşhur sahaflarından biri haline gelecektir. (Resim 4-5) Madde'nin yazarı Uğur Guraçar, Nomidis'in kurduğu sahafı, seneler sonra Ayhan Aktar ile birlikte kızı Talya hanımdan devren satın alacak ve *Librairie de Pera*'nın ömrünü uzatacaktır.

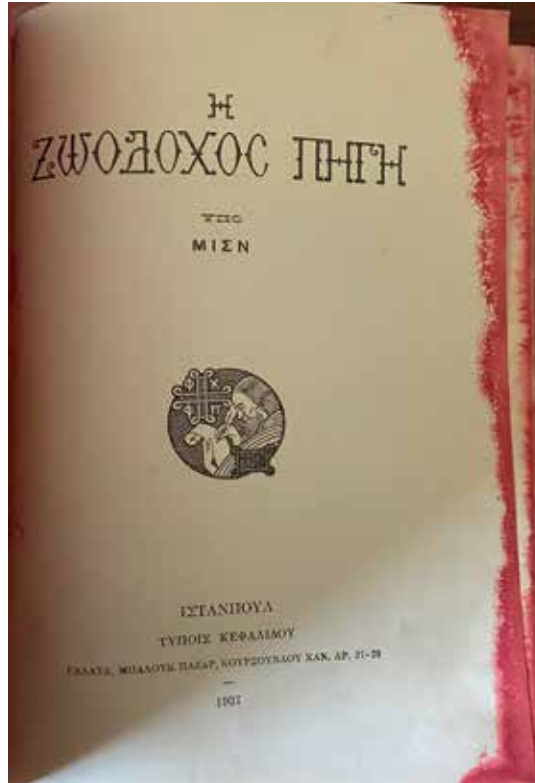
Bu noktada enteresan olan bilgi ise Nomidis'in kendi kişisel arşivi bugün ikiye ayrılmış olması. Henüz görmemiş olmakla birlikte, yakın zamanda ciddi bir kısım arşivinin İstanbul Büyükşehir Belediye Kitaplığında yer aldı-

ğını öğrendim. Koray Durak bu kısmın IBB tarafından satın alındığını yazmış ancak kimden alındığını belirtmemiş.¹³ Bu kısımdan ayrı olarak, Nomidis arşivinin önemli bir bölümü de bugün yine Atina Akademisi'nde, kızı Talya hanım tarafından 1959 yılı'nda bağışlanmış olarak bulunuyor. Talya hanımla bu bağışa dair yazışmaları da içeren arşiv, Sideris arşivinde olduğu gibi ancak özel izinle görülebiliyor. Gerek Siderides'in gerekse Nomidis'in eskizlerinden kitap taslaklarına pek çok belgesini içeren toplamda 150'den fazla klasörden oluşan her iki arşivin, şu anda Akademi'de, bir kapalı dolapta saklandığını düşünecek olursak, bu araştırmacılar üzerine yapılmayı bekleyen önemli çalışmalar var demek çok da yanlış olmaz.

Yaygın olarak tanınan Galata surları haritası dışında Nomidis'in üzerine en çok çalıştığı konulardan biri de Kariye Manastır Kilisesi. Atina'daki arşiv özellikle bu çalışmanın taslaklarının bulunması açısından dikkat çekici. Bir başkası ise Vefa Kilise Camisi. İstanbul doğumlu İngiliz, Bizans araştırmacısı Cyril Mango, Nomidis'in 1937 - 1938 arası bu yapıda bir inceleme yaptığından ve bunu da 1950 yılında Fransızca bir rapor haline getirdiğinden bahsediyor.¹⁴ Bu raporun okuyucuya ulaşmadığını düşünen Mango, bir kısa özetini Atina Akademisi'nin dergisinde yayınlıyor. Bugün Atina Akademisi'nde bulunan Xenefon Sideridis ve Miltiadis Isaac Nomidis arşivleri buna küçük bir örnek

sayılabilir. Bu iki isimden başka, arşivlerinin akıbetini bilemediğimiz pek çok *Sillogos* üyesi ismi de eklediğimizde kaybın büyüklüğü anlaşılabilir.

Uğur Guraçar, Nomidis hakkında yazdığı ansiklopedi maddesinde kendisini, Skarlatos Byzantios ve Aleksandros Paspatis gibi İstanbul tarihçilerinin yeni nesil bir temsilcisi olarak görürken çok da haksız sayılmaz. Hatta o listeye Byzantios ve Paspatis'in de çokça referans verdikleri, Patrik Konstantios'u eklemek de yanlış olmayacaktır. On dokuzuncu yüzyılda Bizans çalışmaları, özellikle Yunanca literatürde oldukça ilerlemiş, bu isimleri geçen araştırmacılar, gerek kendi bireysel ve yerinde (*in-situ*) yürüttükleri araştırmaları, gerekse Yunanca bilgileri sayesinde kentin Bizans geçmişine dair birincil kaynaklara erişimleri ile Bizans çalışmaları açısından kendilerini öncü olarak konumlandırmışlardır. Araştırma alanının görece yeni olması, metot ve ilgili teknolojinin henüz gelişmekte olması ile belki, çalışmalarında yer yer bugünkü bilgilerimizle kıyaslandığında vahim sayılabilecek eksikler, yanlışlıklar bulunsun da, bu çalışmalar, "İstanbullu," "yerli" İstanbul çalışmalarının gelişiminde mihenk taşları oldukları gerçeğini değiştirmeyecektir. Yirminci yüzyıl'ın ilk çeyreğinde savaşlar ve karşılıklı yükselen milliyetçilik dalgalarının yarattığı kopuşa rağmen, yine de bazı İstanbullu Rum araştırmacılar bu geleneği devam ettirebilmişler, İstanbul'un entelektüel yaşamının bir parçası olmaya devam etmişlerdir.

Resim 4. Miltiadis Isaac Nomidis, Kitap Kapağı: "Ayasofya'nın Mozaikleri" (İstanbul 1937).

Resim 5. Miltiadis Isaac Nomidis, Kitap Kapağı: "Balıklı Ayazması" (İstanbul 1937).

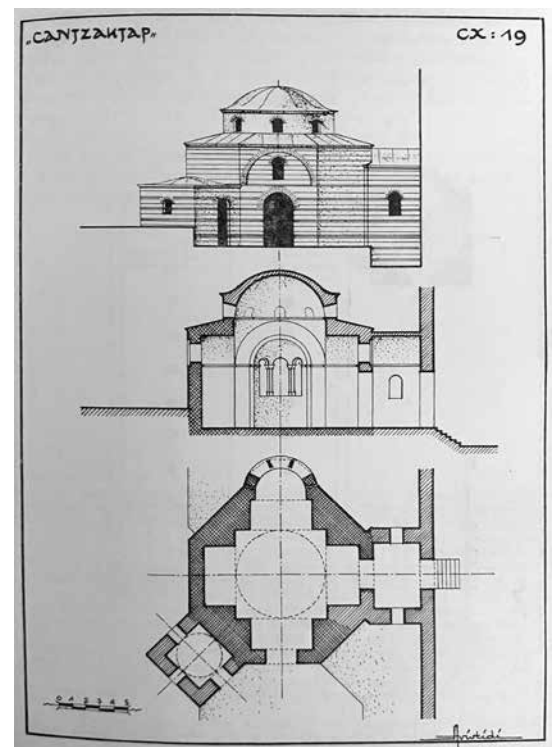
“Entelektüel Ağları, Alimler Buluşmaları”

Derin Tarih dergisinin 2014 yılı Temmuz ayı'nda yayınlanan sayısında “İstanbul’un Entelektüel Mazisi” başlıklı bir yazısına yer verilen İstanbul tarihçiliğinin duayen isimlerinden Semavi Eyice, İstanbul’da çeşitli “ilim adamı ve yazarların” zaman zaman bazı evlerde toplanıp ilmi konular üzerine tartıştıklarını, görüş alışverişinde bulunduklarını, bunun da Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden geleneklerden biri olduğundan bahsediyor.¹⁵ Eyice’nin de altını çizdiği üzere, bu tür, alimlerin aralarından bazılarının evlerinde toplanarak çeşitli ilmi görüş ve düşünceleri paylaşması, yeni çalışmalara doğru ufuk açması Osmanlı İmparatorluğu devrinden kalan bir İstanbul geleneği idi. Örneğin Şanizade Ataullah’ın etrafında toplanan ve İsmail Ferruh Efendi’nin evinde bir araya gelen Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi örneğinde olduğu gibi.¹⁶ Bu şekilde akıllara gelebilecek bir başka örnek ise yine yukarıda bahsi geçen *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyyesi* yani Sillogos olabilir. *Sillogos* da hayatına Spiridon Mavroyeni’nin Büyük Parmakkapı Sokak, no.15’teki evinde başlamış, Yorgo Konstantinidi’nin Turnacıbaşı sokaktaki evinden devam etmiş ve çeşitli ofisleri de dolandıktan sonra kendine ait bir binası olabilmisti. Bu yazı kapsamında ilginç olan, Sillogos’un son dönem üyelerinden Vladimir Mirmiroğlu’nun da bu toplantılara katılan isimler arasında yer almasıydı. İstanbul’un tanınmış avukatlarından olan Mirmiroğlu, 1903 yılından itibaren bu

prestijli ve üretken cemiyetin bir parçası olarak İstanbul’un entelektüel hayatındaki varlığını sürdürüyordu. Savaş döneminde İstanbul’dan ayrılan isimlerden biri olarak geç Osmanlı devrinin en üretken ve uzun soluklu cemiyetinin son dönem tanıklarından biriydi. Dimitris Stamatopoulos’un aktardığı kadarıyla, 1924 yılına kadar İstanbul’da devam ettiği avukatlık mesleğine ara verecek, geri dönüşü ancak 1950 yılında Menderes hükümetinin verdiği izinle olabilecekti.¹⁷ Mirmiroğlu bu arada geçen uzun zamanda İstanbul ile ilgili araştırmalar yapacak, yazılar yazacak ve kendisini sık sık İstanbullu başka İstanbul araştırmacıları ile bir araya getiren bahsi geçen toplantılara katılacaktır. Eyice özellikle Mirmiroğlu’nun Fatih devri kaynaklarına ait çevirilerinden bahseder. (Resim 6) Devrin Bizans kaynaklarını Türkçe’ye kazandıran Mirmiroğlu’nun çevirileri uzunca zaman referans olarak kullanılacaktır. Ancak Vladimir Mirmiroğlu’nun çalışmaları çeviri ile sınırlı kalmayacak, dönemin ünlü arkeoloğu Aziz Ogan ile birlikte Kariye Camii üzerine bir esere de imza atacaktır.

Eyice’nin detayları ve adresleri ile tarif ettiği “alimler buluşması”na katılanlar arasında Feridun Dirimtekin ve Ekrem Hakkı Ayverdi aslında o dönemde belediye tarafından fethin 500. yılı anma programını hazırlamaları için görevlendirilen bir toplulukta yer almışlardı. Bu çerçevede Dirimtekin yönetiminde, İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde de bir heyet kurulmuştu ve bu heyet İstanbul’un eski eserleri ve fethine dair

Resim 6. Vladimir Mirmioğlu, Kitap Kapağı: Fatih Sultan Mehmet Han devrine ait tarihî vesikalar, (İstanbul 1945).

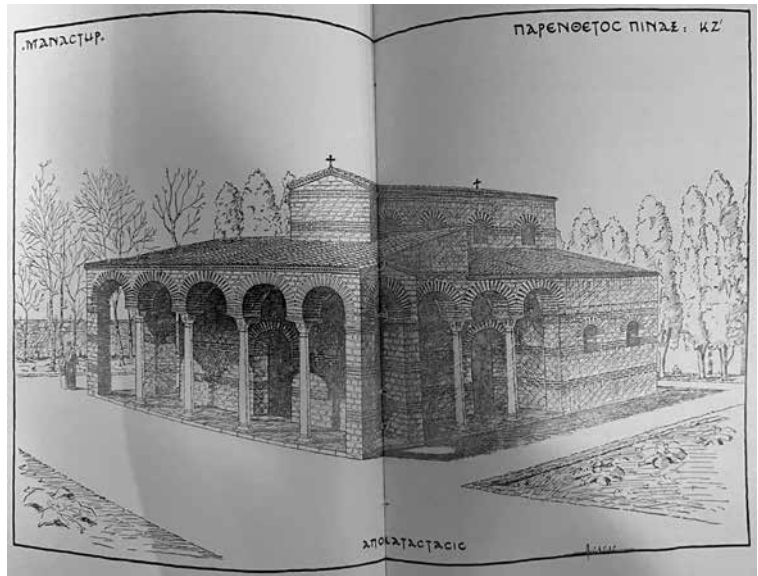

Resim 7. Aristidis Pasadeos, Manastır Mescidi, (Apocatastasis) Restitüsyon Çizimi, (İstanbul’un Adı Bilinmeyen iki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965), Tablo 27).

konuları bir liste haline getirip kendi aralarında paylaşmışlardı.¹⁸ İstanbul'un Fethi kutlamaları elbette ki İstanbul'un alınışını ve sonrasındaki Osmanlı dönemini öne çıkarması beklense de İstanbul'da Bizans eserlerine yönelik çalışmaların da arttığı bir dönem olarak dikkati çekecekti. Çeviri eserler, arkeolojik araştırmalar ya da Avrupalı araştırmacıların çalışmaları açısından daha erkene çekilebilecek bu tarih, İstanbullu araştırmacıların yayınları açısından değerlendirildiğinde Fetih kutlamalarının havada hissedilmeye başladığı 1940'ların sonlarından itibaren görülecekti.

Tam da bu yıllarda, İstanbul'da bir başka "araştırmacılar grubu" yine İstanbul'u ve eski, yeni tüm eserlerin ve daha pek çok katmanını inceleyip, yazıya dökmekte ve bu yazılar "İstanbul Ansiklopedisi" adı altında fasikül fasikül yayınlanmaktadır. Her ne kadar yukarıda bahsettiğim yazısında yer vermese de, Semavi Eyice, bu grubun da önemli üyelerinden biridir. Grup, her fırsatta O Reşad Ekrem Koçu'nun Çağaloğlu'ndaki ofisinde bir araya gelmektedir.¹⁹ İstanbul Ansiklopedisi'nin yayımlanmış fasiküllerinde yer alan Bizans dönemi eserlerine dair maddelerin pek çoğu da yine Eyice'nin kendisinin kaleminden çıkmıştı. Mirmiroğlu bu grubun da bir parçası olarak çalışmaları ile İstanbul Ansiklopedisi'ne de katkıda bulunmuştu.

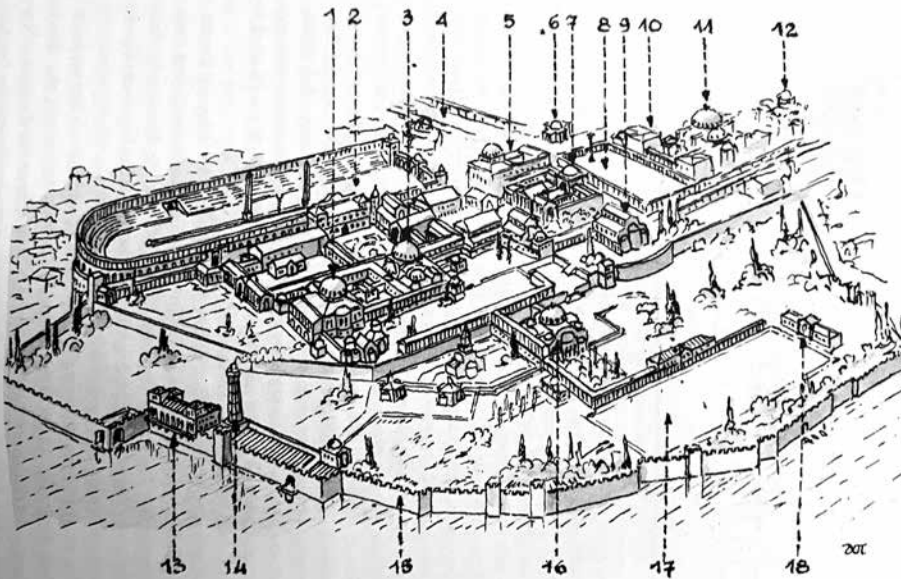
Her ne kadar Koçu kendisinden söz verdiği maddeleri (özellikle de kiliseler hakkında olan-

ları) yazmamış olması nedeniyle sitemle bahsetse de en azından Fenerli Beyler ve Fener Rum Patrikhanesi gibi İstanbul Rumlarına özgü maddeler de Mirmiroğlu'nun imzasını bulmak mümkündür.

Elbette ki yirminci yüzyılda 'Eski' İstanbulla ilgili araştırma yapan Rumlar bu yazıda bahsi geçen isimlerden ibaret değildir. On dokuzuncu yüzyıldaki kadar kuvvetli olmasa da, yirminci yüzyıl ortalarına doğru başlayan ve zamanla artan bir ivme ile bu çalışmalar devam etmiştir. Yine de kurumsallıktan uzak, kişisel çabaların ağırlıklı olarak belirleyici olduğu bir hale geldiği belirtilmelidir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Bizans anıtları

Resim 8. Aristidis Pasadeos, Sancaktar Mescidi, (Apocatastasis) Restitüsyon Çizimi, (İstanbul'un Adı Bilinmeyen İki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965), Eskiiz 19).

Εἰκ. 14. Ἀναπαράσταση τοῦ Ἱεροῦ Παλατιοῦ.

1: Χρυσοπτερίκιον, 2: Τεπόδρομος, 3: Τρίκοντος, 4: Μέση, 5: Θέρμας τοῦ Ζεοζήπου, 6: Μύλιον, 7: Χαλκή, 8: Αὐγουσταίον, 9: Παλάτι τῆς Μαγνύρας, 10: Πατριαρχεῖον, 11: Ἁγία Σοφία, 12: Ἁγία Εἰρήνη, 13: Παλάτι τοῦ Βουκοκόλοντος, 14: Φάρος, 15: Θαλάσσιον Τείχος, 16: Ἡ Νέα (κεκληρία), 17: Τεργενοστήριον, 18: Στάβλος.

Resim 9. Aristidis Pasadeos, Bizans Büyük Sarayı taslak çizimi (Boğaziçi'nin Şehri, (Atina, 1981), s.40.)

üzerine Atina'da bastırıldığı Yunanca kitaplar ile dikkat çeken mimar Aristidis Pasadeos ve çalışmaları önemlidir.²⁰ Aynı zamanda Patrikhane'nin de mimarı olan Pasadeos, daha önceki araştırmacılardan çok daha yoğun şekilde ve özellikle mimari nitelik taşıyan çizimler üretmiş, kitaplarını yazılı bilgilerin yanı sıra mimari bilgilerle rekonstrüktif çizimlerle de güçlendirerek adeta birer ders kitabı haline dönüştürmüştür. (Resim 7-10). Yunanca yayınladığı kitapları maalesef İstanbullu pek çok okuyucuya ulaşamamıştır.

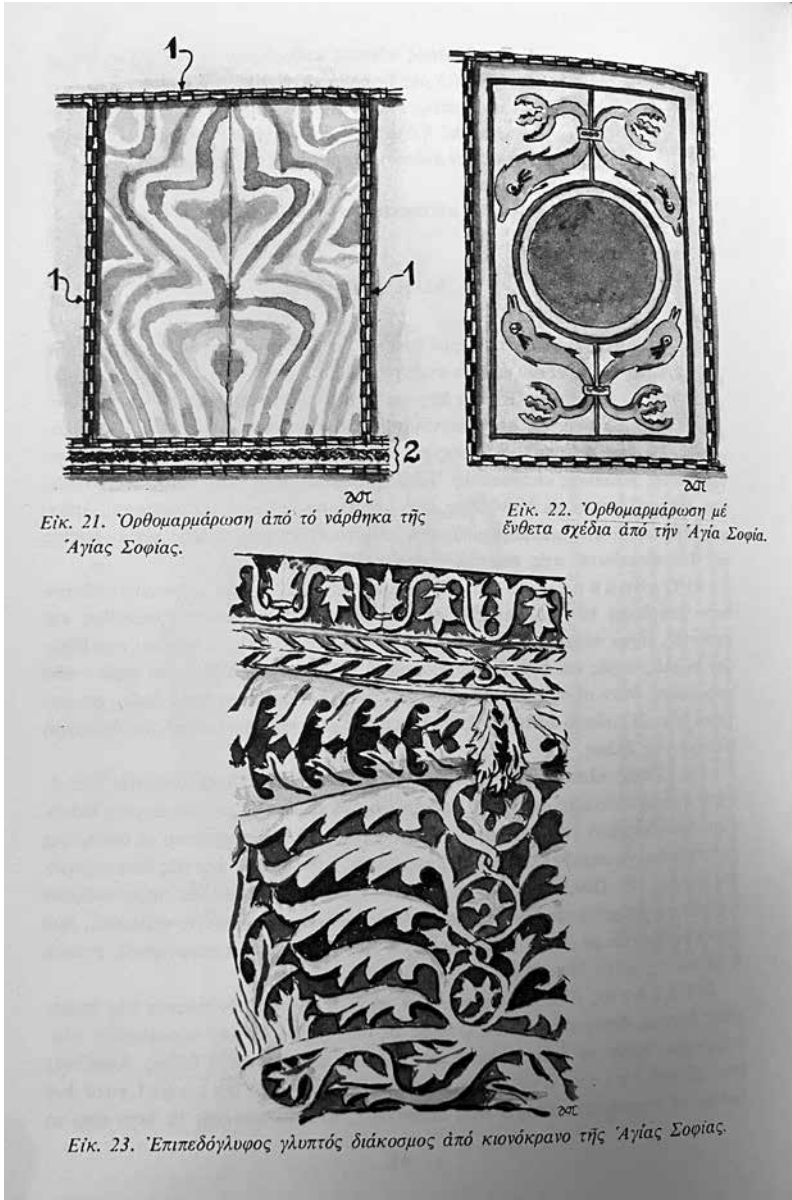
Sonuç Yerine

Bugün hala geçmişleri birbirine bu kadar bağlı iki ülke olarak Türkiye ve Yunanistan arasındaki fiziki, coğrafi ve yer yer kültürel yakınlığa rağmen, “yabancı”lık hissinin varlığını çoğunlukla karşılıklı olarak yaşam evrenlerinin ayrışması ve dolayısı ile iki halkın birbirlerinin dili başta

olmak üzere kültürlerine yabancılaşması olarak görmek mümkün. İstanbul, yirminci yüzyıl boyu çoğu hem Rumları hem Türkleri saran milliyetçilik akımları, sonucunda yaşanan savaşlar ve karşılıklı toplumsal ve ekonomik homojenleşme arayışları nedeniyle Rum nüfusunu ciddi olarak kaybetmiş ve kendisini geçmişiyile bağlayan önemli ipuçlarından birinin ucunu salıvermiştir. İstanbul'un toplumsal dokusunda olduğu kadar mimarisine, edebi ve kültürel hayatına da büyük etkisi olan bu kırılmanın çeşitli tarihsel eşiklerde yeniden ve yeniden ivmelenmesi kaybın daha da büyümesine yol açmıştır.

İstanbul Rumların gerek Bizans devri Yunancasına hakimiyetlerinin verdiği kaynaklara ulaşabilme yetisi gerekse İstanbul'da ikamet etmenin verdiği Bizans devri eserlerinin yanı başında olma ve kentin Bizans araştırmaları konusunda konunun merkezinde veya hemen yanı başında olmalarını sağlayan “ayrıcılık” konumları İstanbul'un homojenleşen bir ulus-devlet kenti haline dönüşmesi arayışları nedeniyle kaybolmuştur. Ancak yine de, artık İstanbul'da olmasalar da “İstanbul” olmaya devam etmişler, kentin geçmişine dair çalışmaları sürdürerek bu çalışmaları, çoğunlukla Yunanca olarak neşretmişlerdir. Yeni nesil Bizans araştırmacıları yetişip gerek araştırma gerekse dil yetkinlikleri açısından açılan alanı doldurmaya çalışırken, temenni, yüzyıllarca ortak bir kent kimliğini paylaşmış iki kültürün arasındaki iletişimin artması, özellikle Bizans çalışmaları alanındaki üretimin çok katmanlı olarak sürebilmesidir. Bunlara ek olarak, on dokuzuncu yüzyılda İstanbullu Rum kimliğinin temel parçası olarak tartışılan Bizans dokusu, erken cumhuriyet yıllarında, Osmanlı tarihini anlamak üzere, Fetih gibi kentin tarihindeki kritik eşiklere bakılarak, Bizans devri tarihinin bu tür eşikleri anlayabilmek için araçsallaştırılması yani “Osmanlı için Bizans” haline dönüşmüş olması,²¹ bu nedenle de Bizans tarihçiliğinin ivmelenmesinde “Fetih kutlamaları” hazırlıklarının etkili olması, İstanbul'da düzenlenen ilk büyük Bizans kongresi olan 1955 Dünya Kongresi'nin 6-7 Eylül olaylarının gölgesinde gerçekleşmek durumunda kalması Bizans çalışmalarının yirminci yüzyıl ortalarına kadar neden ağır aksak ilerlediği konusunda bize daha net bir fikir veriyor.²² ■

Resim 10. Aristidis Pasadeos, Ayasofya Eskiizleri (Boğaziçi'nin Şehri, (Atina, 1981), s.42.)

Notlar

1. Bu konuyu kapsamlı olarak 2021 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığım doktora tezimde tartıştım. Bkz.: Sümertaş, Firuzan Melike, "From Antiquarianism to Urban Archaeology: Transformation of Research on 'Old' İstanbul throughout the Nineteenth Century," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021).
2. Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Abi, Ceren. "Digging Deeper: Cultural Property in the Ottoman Empire During the Great War and Allied Occupation 1914-1923". (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 2019).
3. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), 116-117.
4. Ergin, Murat, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması ve Arkeoloji", Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları: Klasik ve Bizans Dönemleri, ed. S. Redford – N. Ergin, (İstanbul, 2010), 23-47.
5. 1930'da Ankara Antlaşması, 1933'te Türk Yunan Samimi Misakı imzalanacak, 1933 yılında, Venizelos'un Özellikle Venizelos hükümeti ve Atatürk arasında ortaya çıkan yakınlaşmanın önemli sonuçlarından biri Selanik'te, Atatürk'ün doğduğu evin hediye edilmesi olacaktır.
6. Bu konuda önemli bir inceleme olarak bkz. Kamouzis, Dimitris, *Greeks in Turkey: Elite Nationalism and Minority Politics in Late Ottoman and Early Republican Istanbul* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2021).
7. Sideridis'in kapsamlı bibliyografyası için bkz. Stathi, Pinielopí, Το αρχείο, η εργογραφία και ο λόγος "Τις ο Κιζ κουλέ και τις ο Λέανδρος" του Ξ. Α. Σιδεριδής, (X. Sideridis'in arşivi, çalışmaları ve "Kız Kulesi ve Leandros" konuşması) *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (Atina: Atina Akademisi, 1990) s. 397-419.
8. Bu konuda yayınlanmak üzere olan bir çalışma için bkz. Sümertaş, F.M. "The loss of the Greek Literary Society of İstanbul: Dismantling of an Institution, Displacement of a Library, Dissolution of an Intellectual Hub," *Turkish Historical Review*.
9. Arşive erişim konusunda yardımlarından dolayı Atina Akademisi'nden sayın Chariton Karanasios'a teşekkür ederim.
10. Güraçar bu yılın Temmuz ayı içinde hayatını kaybetmiştir.
11. Beyaz Ruslar, 1917 Ekim devrimi sonrası Osmanlı Devleti'ne sığınan Rus göçmenler. Detaylı bilgi için bkz. Delon, Jak. "Beyaz Ruslar" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Vol. 2, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 177-179.
12. Güraçar, Uğur "Nomidis, Miltiadis Isaak" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Vol. 6, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 92-93.
13. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s. 140.
14. Mango Cyril, The work of M. I. Nomidis in the Vefa Kilise Camii, İstanbul (1937-38), s. 421-429, tablo: I-IV. Aynı sayıda, Mango'nun yazısını takiben, Nomidis arşivinin içeriğine dair bir liste de yayınlanıyor: Παπαδημητρίου Γ. - Λάππας Κ. - Στάθη Πηνελόπη, Τα κατάλοιπα του Μ. Ισ. Νομίδη (ΜΙΣΝ), (M.Is. Nomidis'ten Kalanlar) s. 431-453, Tablo. A'-Δ'
15. Eyice, Semavi, "İstanbul'un Entelektüel Mazisi," *Derin Tarih*, Temmuz 2014, s. 36-40.
16. Karaçavuş, Ahmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006) s. 47-110.
17. Stamatoopoulos, Dimitris, "Hayatta Kalma Stratejileri: Avukat Vladimir Mirmiroğlu ve İşgal İstanbul'unda Rum Burjuvazisi," *Yok Edilen Medeniyet: Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Gayrimüslim Varlığı* (İstanbul, Hrandt Dink Vakfı Yayınları, 2017), s. 104-112.
18. Eyice, Semavi, "İstanbul'un Entelektüel Mazisi," *Derin Tarih*, Temmuz 2014, pp Ancak Eyice bu çalışmaların bir sonuca ulaşmadığını, bazılarının Ekrem Hakkı Ayverdi'nin

ayrıca kuracağı ve yine Fetih kutlamaları hazırlıkları nedeniyle bir araya gelenleri içeren "Fetih Derneği" tarafından basılabildiğini aktarıyor. Bilindiği üzere bugün İstanbul Fetih Cemiyeti adı ile çalışmalarına devam eden bu kurum, o günlerde, "İstanbul'un 500. ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" adı ile kurulacak, sonrasında önce "İstanbul Fethi Derneği" daha sonra ise güncel ismine kavuşacak, süreçte ayrıca "İstanbul Enstitüsü" kurarak İstanbul tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştıracaktı. Bu konudaki bilgilerimi danıştığım sayın Uğur Derman'a teşekkür ederim.

19. Eyice, Semavi, "İstanbul Ansiklopedisi Anıları," Albüm, Mart 1998, s. 62.

20. Bu çalışmalardan bazıları: Pasadeos, Aristidis, İstanbul'un Adı Bilinmeyen iki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965); Pasadeos, Aristidis, İstanbul Bizans Yapılarının Seramik Süslemeleri, (Atina 1973); Pasadeos, Aristidis, *Boğaziçi'nin Şehri*, (Atina, 1981)

21. Detaylı tartışma için bkz. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s.163.

22. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s.155-157.

Coming from the "Past", Resisting Today: Greeks from İstanbul, the Local Experts of the Byzantine Heritage in Transition from the Ottoman to the Republic
This article focuses on the research of the Byzantine period architecture in İstanbul by the Greek-Orthodox intellectuals, a tradition extending from the nineteenth century to the twentieth century. It is known that since the first quarter of the nineteenth century, Ottoman Greek intellectuals, following the antiquarian literature, continued their work in an increasingly comprehensive, expanding, and institutionalized manner. However, at the beginning of the twentieth century, these studies were interrupted by the devastating conditions of the wars that broke out one after another, the occupation of the city that followed, and the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic of Turkey within the context of the rising nation-state. They even had to change their context and move to Athens. However, despite all these conditions, some researchers among the Greek population of the city who had stayed in İstanbul would continue to their studies on this subject. Within the scope of this short article, these scholars and their works will be briefly mentioned, and their positions within the scope of Byzantine studies in İstanbul at that time will be examined.